

УДК 340.12(477):(347.92+343.131)

Марія Павлова,

аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПРЕЮДИЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ СУТІ

У статті представлена класифікація видів преюдиції як інструмент визначення суті цього феномену. Розглядаються прояви преюдиції, які не були охоплені попередніми дослідженнями. Також характеризується місце кожного виду преюдиції у системі правового регулювання.

Ключові слова: преюдиція, класифікація, види преюдиції, правове регулювання.

Постановка проблеми. Значення наукової класифікації полягає в тому, що вона сприяє систематизації накопичених знань, усуває неоднозначність термінології науки. Можлива вона лише за умови чіткого визначення поняття, виявлення всіх його сторін, розмежування видів даного об'єкта. Наявні класифікації відображають лише деякі з ознак та відмінностей різних видів преюдиції через відсутність правильного розуміння її суті. Тому видається необхідним розглянути ті прояви явища, які не були охоплені попередніми дослідженнями та відповідно їх класифікувати.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідниками пропонувалися різні підходи до класифікації видів преюдиції, але жодної роботи, присвяченої окремо цьому питанню, немає. Так, у працях А.П. Єрьомкіної, М.Г. Авдюкова, М.Б. Зейдера, К.М. Мальченко, П.О. Скоблікова розглядаються лише певні критерії, окремі види в рамках характеристики категорії при порівнянні із суміжними поняттями. Найбільш ґрунтовним із цього питання видається дослідження А.В. Карданця, який надає цілу систему видів преюдиції.

Мета статті. Пропонується розглядати класифікацію видів преюдиції як інструмент визначення суті феномену преюдиції через призму її багатоманітних проявів та надати характеристику кожного з них у системі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Преюдиція являє собою складний, багатоплановий об'єкт, який вимагає багатостороннього розгляду, тому класифікація її видів проводиться за кількома підставами і являє розгалужену систему. У систематизації виникають труднощі, пов'язані з багатозначністю терміноло-

гії, що історично склалася. Залежно від того, що вкладається в сутність поняття преюдиції, відбувається розширення або звуження сфери дії даного інституту, що безпосередньо проявляється в його характеристиках, за якими і проводиться класифікація. Правильність обрання її складників має не тільки теоретичне, а й практичне значення у зв'язку з тим, що знання властивостей того чи іншого виду преюдиції, покладених в основу класифікації, дає змогу визначити їхнє місце в механізмі правового регулювання.

На думку А.П. Єрьомкіної, слід розділяти преюдиції на дві великі групи: 1) юридичні, пов'язані з різними процесами, і логічні, що діють у межах одного процесу; 2) умовні і безумовні, залежно від певних умов, які надають можливість їх перевірки [6, с. 112-113].

З погляду М.Г. Авдюкова, необхідно усвідомлювати різницю між преюдицією факту і преюдицією правовідносин. «При преюдиції правовідносин рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає іншу справу, не тільки в частині встановлення юридичних фактів, а й в частині висновку суду на основі цих фактів про права та обов'язки сторін» [3, с. 161-164].

Розділяти преюдиції, виходячи з характеру преюдиціального зв'язку, пропонується М.Б. Зейдером. Якщо даний преюдиціальний зв'язок є обов'язковим, відповідно до закону, то і преюдиція буде обов'язковою. Відсутність обов'язковості преюдиціальних відносин робить і преюдицію необов'язковою [7, с. 146, 166-170].

На думку К.М. Мальченко, можна диференціювати преюдиції залежно від виду судового рішення у справі, за типом судочинства (конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального) [10, с. 66].

За пропозицією П.О. Скоблікова можна виділити беззаперечну (жорстку) і спростовну (гнучку) преюдицію. Суд, який розглядає іншу справу, зобов'язаний приймати без перевірки факти, які вже були встановлені судом раніше, за наявності законодавчо визначеної беззаперечної преюдиції. Спростовна преюдиція дає право суду ставити питання про сумніви у попередньому судовому рішенні, а також відкидати факти, які презюмуються як достовірні [11, с. 69]. Необхідно зауважити, що класифікація преюдиції за ознакою спростовності є дискусійною, оскільки преюдиція перестає бути такою, коли виникають сумніви щодо правильності та правомірності рішення, яке виступає її підставою. Натомість цінною є пропозиція розподілу преюдицій на повні, тобто такі, що не обмежуються будь-якими умовами, визначеними законодавством, та усічені, інакше кажучи, обмежені. Однак повна преюдиція трапляється досить рідко та більше являє собою певну теоретичну абстракцію у зв'язку з тим, що фактично завжди є умови, що її обмежують.

Найбільш розгорнутою видається класифікація, розроблена А.В. Карданцем [8, с. 59], в основу якої покладені такі критерії: сфера дії преюдиції в межах системи права (загальноправові, міжгалузеві, галузеві), роль у правовому регулюванні (матеріально-правові та процесуально-правові), результат реалізації преюдиції (дозвільні і заборонні), функції права, які реалізуються за допомогою преюдиції (ті, що реалізують регулятивну функцію, та ті, що реалізують охоронну функції права).

Слід зазначити, що дискусійні питання щодо сутності преюдиції породжують різні характеристики цього явища, які знаходять своє закріплення у законодавстві та на практиці; як наслідок, отримуємо окремі види, а точніше прояви, одного феномену. Вважаємо доцільним представити розширену класифікацію існуючих видів преюдиції з урахуванням вищенаведених пропозицій. У цілому класифікація здійснюється за такими критеріями:

1. За масштабом застосування у правовому просторі: загальноправові, міжгалузеві та галузеві.

Загальноправові преюдиції діють у всіх галузях українського права, при цьому залежно від тієї чи іншої галузі можуть мати характерні особливості. Зокрема, рішення щодо визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним. Цей факт має юридичне значення у всіх правовідносинах (приватно-правових та публічно-правових) за участю цієї особи. Визнання особи недієздатною має преюдиціальне значення для прийняття рішення про відмову в реєстрації шлюбу (сімейно-право-

ві відносини), про відмову в укладанні угоди або визнання її судом недійсною (цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини), про невключення в списки виборців (конституційні правовідносини) і т.д. Загальноправові преюдиції можуть мати значення у вирішенні будь-яких юридичних справ (питань) у рамках застосування правових норм будь-якої галузі незалежно від того, чи обмежене коло суб'єктів. Вони реалізуються з моменту необхідності застосування правової норми в рамках однієї галузі, але при цьому поширюють свою дію в рамках застосування норм будь-якої галузі права, де порушується питання результатів застосування права першого випадку. Поширення преюдиції на необмежену сферу використання встановлених фактів є проявом загальноправового об'єкта преюдиції, а необмежене коло суб'єктів у всіх сферах, де можуть бути використані ці факти, – загальноправового суб'єкта.

Міжгалузеві преюдиції поширюють свою дію на декілька галузей права, а їх реалізація обмежується певними фактами і колом осіб при розгляді юридичних справ. Характерними особливостями таких преюдицій є те, що об'єкт і суб'єкт їх складу чітко визначені нормами цих галузей, при цьому всі елементи складу містяться в нормах однієї галузі, а суб'єкт або (і) об'єкт також закріплені і в нормах іншої правової галузі. Найбільш поширеними прикладами реалізації міжгалузеві преюдиції є цивільно-правові спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної в результаті вчиненого правопорушення. Іншим прикладом може служити ситуація, коли висновок про існування факту аліментного зобов'язання, винесений судом по сімейному спору, слугує преюдицією і у вирішенні питання про порушення кримінальної справи, і в разі залучення відповідача до кримінальної відповідальності за вчинені протиправні дії.

Галузеві преюдиції реалізуються у правовідносинах в межах однієї галузі права. Вони закріплюються, як правило, спеціальними правовими нормами, адресовані обмеженому колу суб'єктів або мають індивідуальний характер, залежно від особливостей юридичного процесу. Звужені суб'єктивні та об'єктивні межі такої преюдиції виключають можливість її застосування за межами галузі. Інакше кажучи, галузевими преюдиціями є ті, які були сформульовані компетентними органами в процесуальному провадженні одного виду та використовуються уповноваженими суб'єктами процесу того самого виду.

2. За характером зв'язку з іншими справами: пряма преюдиція та зворотна (реверсивна).

Існує припущення, що преюдиціальний зв'язок може бути не тільки прямим, але й

зворотним. Преюдиціальний зв'язок за загальним правилом є прямим, тобто обставини, які були встановлені раніше, повинні застосовуватися у новій справі без проведення нового доказування. Однак, наприклад, коли доказування в одній зі справ проводилося за правилами глави 35 Кримінального процесуального кодексу України, пріоритет віддається доказуванню в звичайному порядку судового процесу. Таким чином, преюдиціальність має реверсивне значення у разі, коли доказування по першій справі проводилося в особливому порядку судового розгляду, тобто судовий вирок, постановлений пізніше, стає преюдиціальним щодо винесеного раніше.

3. Залежно від субординації в правовому регулюванні: матеріально-правова та процесуально-правова.

Слід зауважити, що законодавчі положення стосовно застосування преюдиції містяться у нормах не лише процесуального права, а й матеріального. На думку В.О. Левченко, законодавець у такий спосіб встановлює одну з основних кваліфікуючих ознак юридичного складу [9, с. 102], з чим не можна не погодитися. Так, статтею 30 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] однією з умов позбавлення громадянина спеціального права (половання, керування транспортним засобом) передбачено повторне або систематичне порушення порядку користування цим правом. Таким чином, для застосування суддею цієї норми потрібно довести факт, який свідчить про те, що громадянин раніше порушував порядок користування наданим йому спеціальним правом. Неодноразове притягнення особи до адміністративної відповідальності за одне й те саме правопорушення вважається системним. Відповідно, раніше прийняті у цьому разі рішення компетентними органами є преюдиціальними, і встановлені ними факти звільняються від повторного доказування.

4. За юридичними наслідками: імперативна та консультативна (рекомендаційна) преюдиція.

Синонімами імперативності вважаються такі характеристики, як категоричність (позбавлення вибору), безумовність виконання, безапеляційність [4, с. 162, 173]. Враховуючи значення імперативу, сформульоване І. Кантом, як загального морального закону, що має загальнозначуще поширення та підлягає безумовному виконанню, можна визначити *імперативну* преюдицію як висновок, що має загальнообов'язкове значення, вимагає обов'язкового застосування і не може бути оскаржений, або має чітко визначений порядок оскарження відповідно до законодавства. Прикладом такої преюдиції є рішення Кон-

ституційного Суду України, висновки Верховного Суду України та інші рішення (висновки) органів державної влади. *Рекомендаційна* преюдиція не має юридичної сили та необхідна лише як консультація, отримання висновків щодо певного питання. Ці висновки можуть бути враховані, але не є обов'язковими для вирішення компетентними органами відповідної справи. Наприклад, висновок експерта, який відповідно до статті 101 Кримінального процесуального кодексу України, ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

5. Залежно від законодавчого закріплення: абсолютна та умовна.

Абсолютною вважається преюдиція, яка за законодавством є загальнообов'язковою та не може бути оскаржена, поставлена під сумнів, тобто немає жодної умови, яка давала б можливість її спростувати або уникнути застосування. Яскравим прикладом є законодавче закріплення обов'язкового та безапеляційного виконання рішень Конституційного Суду України. Натомість *умовна* преюдиція є обмеженою законодавством певними умовами її реалізації та спростування. Сьогодні вона притаманна більшості галузей процесуального права, тому що, наприклад, в умовах змагальності процесу, коли в процесуальному законі закріплюється конструкція формальної істини, законним та обґрунтованим визнається не той судовий акт, який відповідає дійсним обставинам справи, а той, що відповідає матеріалам справи, які збираються виключно з ініціативи осіб, що беруть участь у справі [12, с. 384]. Отже, необхідно визнати раціональним висновок, що, оскільки обставини, встановлені судом, умовно (або вірогідно) істинні, а догма попереднього рішення ґрунтується на уявленні про їх безумовну (безсумнівну) достовірність, категорія преюдиції повинна бути серйозно обмежена [11, с. 72].

6. Залежно від предмета правового регулювання: правова преюдиція та казуальна преюдиція.

Пропонується у якості *правової* преюдиції розглядати рішення компетентних органів щодо тлумачення норм законодавства та порядку їх реалізації, тобто висновки щодо питань, сформульованих у відповідних запитах, які розвивають, конкретизують, деталізують первинні норми, вміщені в законах з метою

їх реалізації, або регулюють забезпечувальні чи допоміжні суспільні відносини, та дія яких не обмежується конкретною справою із визначеним колом осіб. Це стосується рішень Конституційного Суду України, які за законодавством є обов'язковими до виконання на території України, остаточними, не можуть бути оскарженими та застосовуються у всіх галузях права у разі виникнення питань, що підлягали розгляду в порядку конституційного провадження, тобто мають абсолютний, імперативний та загальноправовий характер. Правові преюдиції можуть також бути міжгалузевими або галузевими та мати як імперативний, так і рекомендаційний характер. До таких преюдицій належать відомчі роз'яснення, які даються керівництвом центрального органу того чи іншого міністерства, комітету, відомства, коли дається офіційна відповідь на запити підвідомчих установ і підприємств із приводу трактування та застосування окремих положень нормативних актів. Юридична сила цього виду преюдиції обмежується сферою діяльності відповідного міністерства, комітету, відомства. Необхідно відзначити роз'яснення центральних органів виконавчої влади, які надаються на запити державних органів, підприємств та організацій, громадян. Так, одним із завдань органів державної податкової служби є роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків, яке реалізується у формі податкових консультацій. Згідно зі статтею 52 Податкового кодексу України [2] за зверненням платників податків контролюючі органи надають їм безоплатно консультації з питань практичного використання окремих норм податкового законодавства. Вони надаються в усній, письмовій або електронній формі. Останні дві форми обов'язково повинні містити опис питань, що порушуються платником податків, з урахуванням фактичних обставин, вказаних у зверненні платника податків, обґрунтування застосування норм законодавства та висновок із питань практичного використання окремих норм податкового законодавства. Податкова консультація має індивідуальний характер і може використовуватися виключно платником податків, якому надано таку консультацію. Відповідно до статті 53 Податкового кодексу України платника податків, який діяв відповідно до податкової консультації, наданої йому у письмовій або електронній формі, а також узагальнюючої податкової консультації, не може бути притягнуто до відповідальності. Платник податків може оскаржити до суду наказ про затвердження узагальнюючої податкової консультації або надану йому індивідуальну податкову консультацію як правовий акт ін-

дивідуальної дії, викладений у письмовій або електронній формі, які, на думку такого платника податків, суперечать нормам або змісту відповідного податку чи збору. Скасування судом таких актів є підставою для надання нової податкової консультації з урахуванням висновків суду, що підкреслює їх необхідність для вирішення конкретних питань.

Казуальна преюдиція формується і застосовується у разі розгляду компетентними органами конкретної справи, яка за певними фактичними обставинами та визначеним колом осіб збігається з раніше вирішеною або вимагає звернення до іншого органу для отримання висновків, роз'яснень необхідних для її вирішення. По суті, ті нормативно-правові положення, закріплені законодавством, які сьогодні розглядають як інститут преюдиції, є правилами застосування казуальної преюдиції.

7. Залежно від можливості учасників процесу оспорювати преюдицію: *взаємна* і *невзаємна* преюдиція.

У разі встановлення законодавством абсолютної преюдиції (тобто відсутності можливості переглядати в новому процесі будь-які факти, встановлені раніше прийнятим рішенням, що набрало законної сили) при частковій зміні складу осіб, які брали участь у раніше розглянутій справі, може виникнути невзаємна преюдиція, коли одні особи, які беруть участь у розгляді справи, можуть оспорювати раніше встановлені факти та правовідносини, а інші – ні [5, с. 55].

8. За суб'єктом створення преюдиції: *судова*, *адміністративна*, *нотаріальна*, *експертна*.

Більшість правознавців вбачають появу та реалізацію феномену преюдиції лише в рамках судового процесу, ґрунтуючи позицію на тому, що за законодавством тільки судові рішення, які набрали законної сили, мають преюдиціальне значення, помилково ототожнюючи його з обов'язковістю. Як зазначалося раніше, таке сприйняття значно звужує суть преюдиції та залишає поза увагою інші рішення компетентних органів, які враховуються під час вирішення правових питань, не маючи при цьому обов'язкової сили для суду, або застосовуються у процесах інших відомств та можуть мати для них обов'язковий характер. Прикладом останньої тези можна назвати рішення Комісії Рад народних депутатів з питань поновлення прав реабілітованих для призначення підвищення пенсії органами Пенсійного фонду України особі, яка визнана цим рішенням реабілітованою або є членом сім'ї реабілітованого тощо.

Цей приклад можна вважати *адміністративною* преюдицією, оскільки адміністративні органи своїм рішенням встановлюють юридичний факт, який виступає необхідною

умовою для вирішення питання щодо призначення грошових компенсацій при зверненні відповідної особи до іншого відомства, при цьому встановлені фактичні обставини не піддаються сумнівам та не перевіряються.

Іншим прикладом несудової преюдиції виступає *нотаріальна* преюдиція. За законодавством, розглядаючи справи про спадкування, суди повноважні винести ухвалу про запит у нотаріальної контори інформації стосовно відомостей щодо осіб, які прийняли спадщину, отримали свідоцтво про право на спадщину, свідоцтво про право на частку в спільному майні подружжя тощо. Відповіді на запит нотаріус формує у довідку, яка містить факти, що мають значення для вирішення конкретної справи за зверненням тієї ж особи, справа якої раніше розглядалася відповідним нотаріусом, визнаються без додаткової перевірки, мають доказове значення, тому можуть називатися преюдиціальними.

Подібне значення мають висновки експертів у розгляді питань, що за своїм характером належать до сфери спеціальних знань та не можуть вирішуватися без залучення спеціалістів відповідного профілю.

Висновки

Аналіз різних точок зору щодо класифікації преюдиції доводить, що будь-яке групування є умовним. Одну й ту саму преюдицію можна розглядати з різних позицій, залежно від заданих критеріїв розмежування. Практична і теоретична значущість класифікації преюдиції проявляється в можливості виокремлення певних проявів цього інституту, які мають відмінний порядок застосування в процесі розгляду юридичної справи, що не тільки допомагає всебічно дослідити цей феномен, а й впливає на його правильне розуміння та реалізацію. Отже, преюдиції можна класифікувати: 1) за масштабом застосування у правовому просторі: загальноправові, міжгалузеві та галузеві; 2) залежно від субординації в правовому регулюванні: матеріально-правова та процесуально-правова; 3) за характером зв'язку з іншими справами: пряма преюдиція та зворотна (реверсивна); 4) залежно від законодавчого закріплення: абсолютна та умовна; 5) за юридични-

ми наслідками: імперативна та консультативна (рекомендаційна) преюдиція; 6) залежно від предмета правового регулювання: правова преюдиція та казуальна преюдиція; 7) залежно від можливості учасників процесу оспорювати преюдицію: взаємна і невзаємна преюдиція; 8) за суб'єктом створення преюдиції: судова, адміністративна, нотаріальна, експертна.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran150#n150>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст.112.
3. Авдюков М. Г. Судебное решение / М.Г. Авдюков. – М.: Госюриздат, 1959. – 192 с.
4. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: Практический справочник / З.Е. Александрова. – М.: Рус. яз., 2001. – 568 с.
5. Алискеров М.А. Преюдиция в гражданском судопроизводстве / М.А. Алискеров // Закон и правоприменение. – 2005. – № 1–2. – С. 55–57.
6. Еремкина А.П. Логическая преюдиция как один из видов предрешений в советском гражданском процессе / А.П. Еремкина // Труды ВЮЗИ. – Т. 51. – С. 109–118.
7. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н.Б. Зейдер. – М., 1966. – 190 с.
8. Карданец А.В. Преюдиция в российском праве. Проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Карданец. – Н. Новгород, 2002.
9. Левченко О.В. Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании : дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Левченко. – Казань, 1994.
10. Мальченко К.Н. Преюдиция судебных постановлений в гражданском судопроизводстве исследование : дис. ... канд. юрид. наук / К.Н. Мальченко. – Саратов, 2015.
11. Скобликов П.А. Преюдиция актов арбитражных судов в уголовном процессе: новое прочтение / П.А. Скобликов // Журнал российского права. – 2009. – № 2. – С. 69–82.
12. Фурсов Д.А. Предмет, система и основные принципы арбитражного процессуального права: проблемы теории и практики / Д.А. Фурсов. – М., 1999. – 430 с.

В статті представлена класифікація видів преюдиції як інструмент определения суті феномена преюдиції. Розглядаються проявлення преюдиції, котрі не були охоплені предыдущими дослідженнями. Також характеризується місце кожного виду преюдиції в системі правового регулювання.

Ключевые слова: преюдиция, классификация, виды преюдиции, правовое регулирование.

The article presents the classification of collateral estoppel as a tool for determining the essence of the collateral estoppel phenomenon. It deals with the features of collateral estoppel, which were not covered by previous studies. The place of each type of collateral estoppel in the legal regulation system is also characterized in the article.

Key words: collateral estoppel, classification, types of collateral estoppel, legal regulation system.